

MODERN KİMLİKTE ÖZNEİN ÖLÜMÜ

Hüseyin AYDOĞDU*

*"Felsefenin görevi dünya değiştirmek değil, anlamaktır."
Bertrand Russell*

ÖZET

Modernitenin temel sorunlarından biri de "özne" ve "kimlik" sorunudur. Bu sorun sadece modernitenin değil, insanlık tarihi boyunca süregelen en temel sorunlardan biri olmuştur. Ancak bu sorun çağımızdaki kadar da karmaşık, parçalanmış, bunalımlı ve belirlenmişliğin içinde belirsiz bir hal yaşamamıştı. Kimlik sorununun birçok boyutu olmasına rağmen temelde bir özne, bilinç ve paradigma sorunudur. Modernitede özne ve kimlik, Aydınlanma ve onun hakim felsefesi tarafından şekillendiği için, her ikisi de bu felsefenin bilinç ve paradigması tarafından kurgulanmıştır. Fakat kurgulanmış olan bu kimlik hiçbir şekilde tarihsel-sosyal şartların öznesi değil, her açıdan modernitenin kendi değerlerinin öznesi ve kimliğidir. Bu bağlamda yeniden şekillenmiş olan bu kimlik içerisinde ölen özne de tarihsel-sosyal şartların öznesi değil, öncelikle modernitenin kendi öznesidir. Ancak bu ölüm, tarihsel-sosyal öznenin varoluş deneyimlerini sarsıp parçaladığından onu birçok bunalımların ve belirsizliğin içine itmiştir. Modern öznenin yaşamış olduğu bu duruma postmodernizm bir tepki olarak ortaya çıkmasına rağmen o da temelde modernizm içerisinde doğup gelişen bir eleştiri, adeta onun bir sürüp gitmesi olacağından özne ve kimliğin yaşamış olduğu durumlarından onları kurtaramamıştır.

Anahtar Sözcükler: *Özne, kimlik, Aydınlanma, modernizm ve postmodernizm.*

---

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı, Erzurum.

ABSTRACT

The Death Of The Subject In Modern Identity

One of the major problems of modernity is the problem of subject and identity. It is not only a problem of modernity, but also an important problem which has been existing throughout the history. But, it has never been so complex, divided, depressed and indefinite in definiteness as today. However the problem of identity has various aspects, it is, in essence, a problem of subject, conscious (perception) and paradigm. In modernity, as subject and identity were formed by "Enlightenment" and its philosophy, they were both theorised by the conscious (perception) and paradigm of this philosophy. This theorised theory is in no way used as subject of the historical-social conditions, on the contrary, it is the subject and identity of the values of modernity. In this context, the who died in this reformed identity is not a subject of the historical-social conditions but primarily of modernity. But, as this death weakens and breaks the existence experiences of the historical-social subject, it has led it to depression and indefiniteness. Although postmodernism appeared as a reaction to this condition of the modern subject, since it has been already a criticism which has developed within modernism, it could rescue neither the subject nor the identity from the conditions which they are in.

Key Words: *Subject, identity, Enlightenment, modernism and postmodernism*

Kimlik sorunu, özellikle son yirmi yılı aşkın bir süredir psikanalistler, sosyologlar, sosyal psikologlar, eğitim bilimciler, siyasetçiler, düşünürler, hatta tarihçiler, edebiyatçılar ve aydınlar tarafından çokça tartışılan bir sorundur. Bunun nedeni ise kimliğin çok boyutlu bir kavram olmasıdır. Gerçekten kimliğin çok boyutlu bir kavram olması ve her boyutunun da farklı bir bilim dalını ilgilendirmesi kimlik sorununun çözümünü güçleştirmektedir, hatta engellemektedir. Bu çeşitlilik kimliğe bir felsefi sorun olarak; ontolojik, epistemolojik, etik, estetik, politik ve

pedagojik yaklaşımını da engellemektedir. Ancak tüm bu engellemelere, yaklaşım ve izahlara rağmen tartışmanın merkezinde hep “özne”nin olması, sorunu da bir nevi kolaylaştırmaktadır. Çünkü kimlik sorunu temelde bir “özne” sorunudur, dolayısıyla da bir bilinç ve paradigma sorunudur.

1.Kimlik Nedir?

Sosyo-psişik bir olgu olan kimlik, birey (özne)’den söz ederken, benlik ve kişilik kavramları yanında onu tanımlamak ve ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Kimlik (identity) terimi, aynılığı ve sürekliliği içeren Latince “idem” kökünden türetilmiştir. Türkçe’de ise kimlik, “kim” soru kökünden türetilmiş olup aynı şekilde zorunlu bir mensubiyeti (aidiyet), aynı olmayı, tek olmayı, hangi kişi olmayı ifade eder. En genel anlamda kimlik, *“toplumsal bir varlık olarak insana özgü olan belirti, nitelik ve özelliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü”*¹ veyla bireyin kendisi olduğunu ispat eden göstergeler, öznenin mahiyeti ve gerçeklikleri olarak “ben kimim?” sorusuna verdiğimiz başka herkesten ayrı, farklı ve eşsiz olduğumuz yolundaki cevabımızdır.

Öznel bir bütünlük, tutarlılık ve süreklilik oluşumu olan kimlik, felsefe ve modern bilimlerde farklı şekillerde ele alınıp tanımlanmıştır. Tüm bu farklılıklara rağmen bu tanımların hepsinin merkezinde hep “özne” olma vurgusunun olması kimlik kavramının tanımını, çözümlenmesini, hatta sorgulanmasını kolaylaştırmaktadır. Psikolojide kimlik, benlik ve kişilik kavramlarıyla ele alınarak tanımlanır ve çözümlenir. Bundan dolayı psikologlar kimliğin merkezine benlik ve kişilik süreçlerini koyarak onu tanımlamaya ve anlamaya çalışırlar. Psikolojiye göre kimlik, bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış göstergelerdir ya da bireyin nasıllığıdır. Sosyolojide kimlik, toplumsal cinsiyet ve sınıf belirlemelerinde kullanılan bir kavram olup bireyin sosyal durumunu ifade eder. Felsefede ise kimlik, öznenin varoluşunun ontik,

¹ Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1998, s. 1324.

epistemik, etik, estetik ve politik gibi belirimleri sonucu oluşmuş olan gerçeklikleridir². Tüm bu tanımlar ışığında kimlik, özneyi (ben'i) başka hiç kimseye benzemez yapan şey olarak öznenin kendini nasıl hissettiği ve onun kendine özgü olan niteliklerinin toplamıdır, diyebiliriz.

2. Kimlik Nasıl Oluşur ve Nasıl Bir Süreçtir?

Kimlik olgusunun insan kadar uzun bir tarihi olmasına rağmen ancak XX. yüzyıla birlikte, özellikle aydınlanma felsefesinin bir ürünü olan modernitenin bir sonucu olarak gündeme gelmeye, çokça tartışılmaya başlanılmıştır. Bu tartışmalarda öncelikle kimliğin nasıl oluştuğu sorunu ön plana çıkmıştır. Kimliğin nasıl oluştuğu sorununda öznelci ve nesnelci olmak üzere iki temel yaklaşım vardır. Öznelci yaklaşıma göre kimlik, tutarlı ve yaşam boyunca az çok aynı kalan eşsiz bir çekirdek ya da gerçek 'ben' dir. Öznelci anlayış, kimliğin oluşumunu özellikle organizmanın iç yapısı üzerine kurarak onun dış çevresini ve değişimini dikkate almamasından ötürü eleştirilmiştir. Yani öznelci anlayış, öznedeki ontolojik-epistemolojik önceliğine layık olan bir bilgiyi ve kimliği engellemektedir. Öznelci anlayış, öznenin bilgide ontolojik-epistemolojik bir önceliği olmadığından kimlikte her yönüyle "...sadece bilen değil aynı zamanda konuşan ve eyleyen öznenin kendini nesneleştirilmesi olduğu görülüyor..."³. Bundan dolayı öznelci yaklaşım kimlikte ontolojik-epistemolojik önceliğin pratik öncelikle bağdaşmaz olduğunu kabul eder. Nedeni ise her şeyde zihne önceliği vererek her şeyi ondan çıkartıp ona indirgeyerek izah etmeye çalışmasıdır. Bunun için kimliğin dış dünyada nesnel bir temel, zihinden bağımsız bir gerçekliğinin bulunmadığını savunur. Böylelikle öznelci yaklaşım, kimlikte özne nesne ayrımını ortadan kaldırmış olur. Bu yüzden öznelci yaklaşımın

² G. Marshall, Sosyoloji Sözlüğü (Çevirenler: O. Akınhay - D. Kömürcü), Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 1999, s. 405 ve S. Budak, Psikoloji Sözlüğü, Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 2000, s. 451.

³ J. Habermas, Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine (Çeviren: Mustafa Tützel), İstanbul, Kabalıcı Yayinevi, 1998, s. 582.

felsefe ve bilimde fazla rağbet görmemesinden dolayı yerini nesnelci yaklaşımlara terk edecektir. Zaten günümüzde de daha çok nesnelci yaklaşımlar rağbet görmektedir. Nesnelci yaklaşıma göre kimlik, organizmanın iç dinamikleri yanında bütün bir dış dinamikleriyle birlikte karşılıklı etkileşim ve iletişim sonucu oluşmuş olan bir bütünlük, tutarlılık ve sürekliliktir. Nesnelci yaklaşımların en önemlileri psikodinamik (psikanalitik) kuram ve sosyolojik kuramlardır. Bu her iki kuramda, özellikle de sosyolojik kuramlar kimliğin nasıllığını ve oluşum sürecini felsefi bir sorgulamayla ele alarak izah ederler.

Nesnelci yaklaşımdan psikanalitik kurama göre kimlik, bireyin psikik yapısının dış çevreyi algılaması sonucu sürekli ama genellikle çatışan bir süreç içerisinde şekillenerek oluşur. Psikanalitik geleneğin kurucusu ve en önemli temsilcisi olan Freud'a göre kimlik, bireyin yabancı kişileri ya da nesnelere ya özümsemesi ya da içine atmasıyla başlayan bir özdeşleşme eylemi sonucu oluşur. Freud, öznenin kimlikleşme sürecinde "*çatışma, endişe, sürekli denge ve dengesizlik, birleşim ve değişim içinde olduğumu...*"⁴ ileriye sürmesine rağmen sistemli bir metodoloji takip etmediğinden öznedeki kimlik sürecini sistematik olarak ele almayarak boşluklarla dolu bir kimlik geliştirmiştir. Bunun nedeni ise kimliğin kişilik ve benlik gibi temel kavramlarını salt bilimsel ve deneysel bir yaklaşımla ele almamasıdır. Bunun da en önemli sebebi, o dönemde hemen hemen her bilimde olduğu gibi akademik psikolojinin de pozitivist felsefeyle, özellikle de determinizmle beslenmesi ve onlara sadık kalınmasıdır. Freud, kimliği cinsiyet (libido) üzerinden tanımlayarak kurduğundan kişiliğin dolayısıyla da kimliğin temel şekillendiricisi olarak, başta "cinsellik" olmak üzere "biyolojik güçler"e çok fazla vurgu yaparak kimliğin oluşumunda "sosyal güçler"i geri plana itmiştir. Bu özelliğinden dolayı Freud'un öznesi bütüncül bir özne olmaktan ziyade parçalanmış bir öznedir. Onun kimlik izahını eksik ve salt monist bulan Yeni-Freudcular (C.Jung, A.Adler ve C.Horney)

---

⁴ G. Cansever, İçimdeki Ben -Freud Görüşünün Açıklanması-, İstanbul, Der Yay., 1981, s. 12.

“...kimlik üzerindeki etkileri açısından biyolojik güçler üzerinde daha az...” durarak “...sosyal ve psikolojik güçlere daha fazla önem...” vereceklerdir⁵. Onlara göre kimlik, psikoseksüel güçlerden ziyade psikososyal güçler tarafından belirlenmektedir. Yani kimlikte sosyal etkileşim cinsel etkileşimden daha önemlidir. Yine Yeni-Freudcuların olmasına rağmen farklı bir çizgiyi takip eden E.Fromm, Marx ile Freud’dan etkilenip her ikisi arasında kalmasına rağmen onların öznedeki mekanik determinizm anlayışını reddederek onun yerine özgürlüğü, özgür iradeyi, üretkenliği ve sevgiyi ön plana çıkararak bu değerleri özne merkezinde küreselleştirmeye çalışır. E. Fromm, modern öznenin kimlik sorununu ve arayışını psikolojide geliştirmiş olduğu hümanist holistik yaklaşımla ortaya koyar.

Hem psikanalitik kuram geleneğinden hem de Freudcu bir ego psikoloğu ve psiko-tarihçi olan E.Ericson, Freud’un psikodinamik kuramına farklı uyarlamalar yaparak diğer Yeni-Freudcular gibi kimliğin oluşumunda sosyal çevrenin önemini daha da vurgulayan bir psikososyal kimlik kuramı geliştirir. Bu kuramda o, psikodinamik kuramın eksikliklerini gidermeyi amaçlayarak kimliğin oluşumunda toplumun, özellikle de kültürün belirleyici bir unsur olarak öne çıktığını ileri sürer. Ona göre İnsan belli değerleri ve gelenekleri içeren bir kültür içinde yaşadığından bu kültürü de kendi içinde yaşatır. Bunun nedeni ise belli bir yere bağlanma ve belli bir yere ait olma duygusudur. Ericson’a göre kimlik, kendisinin tasnif etmiş olduğu sekiz psikososyal dönemde bireyin yaşamış olduğu farklı çatışmaların çözüm sonuçlarıdır. Ancak bu çatışmaları her birey aynı şekilde yaşamaz, kültürden kültüre farklılık gösterebilmektedir. Bu yapıyla Ericson’da kimlik bir süreçtir ve öznenin kendi gelişim sürecinde şekillenerek oluşur. Fakat özne bu süreci yaşarken kimlik oluşturma ve bunu kabullenmesi oldukça zor ve anksiyete üreten bir süreçtir. Bundan dolayı özne, kendisine en uygun olanı bulabilmek için farklı rolleri, kültürleri ve ideolojileri denemek zorunda kalır. Bu da öznedeki çatışmalar

---

⁵ D. P. Schultz - S. E. Schultz. Modern Psikoloji Tarihi (Çeviren: Yasemin Aslay), İstanbul, Kaknüs Yay., 2002, s. 543-544, 554.

üretebilir. Öznenin kimlik oluşumunda yaşamış olduğu çatışmalar çözümlenmediği zaman birey “kimlik krizi” veya “kimlik karışıklığı” gibi değişimler yaşar⁶. Şu halde Ericson, toplum ve kültür ile birey arasında bir bağ kurarak, kimliğin öznenin çekirdeğinde, fakat aynı zamanda kendi komünal kültürünün çekirdeğinde yerleşmiş bir süreç olarak görmektedir. Çünkü tüm kültürel bağlardan kopuk bir kimlik düşünülemez. Yeni-Freudcular bu görüşleriyle Freud’un parçalanmış olan öznesini kurtarmaya çalışırken bütüncül özne ve kimliğin habercisi de olacaktırlar. Ancak bu bakış açısı modernitenin hakim felsefesi içerisinde kendine fazla temsil hakkı bulamayacağından resmi paradigmanın içerisinde kaybolacaktır.

Sosyolojik kuramlara göre ise, insan her şeyden önce sosyal bir varlık olduğu için kimliğin ortaya çıkmasında, nasıllığında ve şekillenmesinde öznenin iç dinamikleri yanında sosyal hayat da önemli belirleyici bir fonksiyondur. Sosyolojik gelenekteki kimlik kuramı sembolik etkileşimcilikle bağıntılı olarak pragmatik benlik kuramı üzerinde geliştirilmiştir. Bu kuramın önemli temsilcilerinden olan W.James ve G.H.Mead’a göre, kimliğin belirleyicisi olan benlik iki aşamalı bir süreçtir. Bilen içteki, öznel, yaratıcı, belirleyen ve bilinmeyen “ben” ile başka kişilerce daha çok bilinen, dıştaki, belirlenmiş olan ve toplumsal aşamayı yansıtan “beni-bana”dır. G. H. Mead, “ben” olarak bireyin kendisinden bir özne olarak değil de nesne olarak haberdar olduğunu ve “...kendisini öteki kimselerin tutumlarına göre...” etkileyerek “...ya da kendisine öteki kimselerin tutumlarına uygun tepki...” göstererek kimliğin şekillendiğini kabul eder⁷. Böylelikle kimlik, önce öznenin kendini tanıması ve bilmesi, sonra kendisinin ve “öteki”lerin tutumlarını öğrenmesi sonucu geliştirilmiş olan süreçler ağıdır. Bunlardan birincisi öznenin iç dinamikleri, ikincisi ise öznenin dış dinamikleridir.

---

⁶D. P. Schultz - S. E. Schultz, a.g.e., s.593 ve A. Kulaksızoğlu, Ergenlik Psikolojisi, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998, s.27-29 .

⁷T. Botombore - R. Nisbet, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi (Yayın Haz.: M. Tuncay - A. Uğur), Ankara, Ayrac Yayinevi, 1997, s. 317.

Sosyolojik kuramda sembolik etkileşimci kimlik yaklaşımının ayrılmaz parçaları dil ve temsildir. Öznede kimlik, hem “ben”iyle hem de “öteki-ben”lerle olan durumları, etkileşimleri, ilişkileri, iletişimleri dil ve temsille anlam kazanır. Özellikle yapısalcılık ile postyapısalcılık, kimliğin şekillenmesinde dilin ve temsilin kişiliğin derinliklerine uzanan biçimlendirici rolünü daha fazla öne çıkarırlar. Bu anlayışın temsilcilerinden F. de Saussure’a göre kimliğimizin oluşumunda çevremizdeki dünya ve bizim bu dünya içerisindeki yerimiz, temsil içinde anlam kazanır. Temsil içinde anlamda “söz” (söylem) daha etkilidir. Çünkü söz, “...bireysel bir seçme ve gerçekleşme...” edimi olarak kimlik oluşumunda öznede ve dilde daha çok etkili olduğundan, “...tüm değişimin tohumu sözde bulunur.”⁸. Öznede kimliğin şekillenmesinde dil ve temsil kadar önemli bir boyut da “anlam”dır. Öznenin kim olduğunu şekillendiren, bireysel niteliklere, yeteneklere ve davranış biçimlerine atfedilen şeyler hep “anlam”lardır. Şu halde dil ve temsil gücüyle birlikte anlamla da öznenin kimlikleşme süreci devam etmiş olur.

Bir postyapısalcı olarak F. de Saussure’un yapısalcılığından da beslenen Michel Foucault, kimlik oluşumunda dil ve temsille birlikte söylemi daha da ön plana çıkarmıştır. Ona göre söylem, belli bir nesne hakkında konuşma, o nesneyi temsil etme yollarını şekillendirerek “öteki”nin keşfidir. Söylem öznenin varolmasını sağladığı gibi kimliğin varlık şartı olarak onun konumunu ve durumunu da şekillendirir. Söylemler bunu hem bilen özne hem de bilinen özne için yaparlar. Özneyi, özne deneyimini kuran söylemdir. Foucault, öznenin kimlikleşme sürecinde söyleme ayrı bir önem vermesine rağmen, söylemi şekillendirici temel unsurlar olarak tek bir erki değil de birçok erki; “bilgi”, “iktidar” ve “etik”i görmektedir. Ona göre bunların içerisinde özellikle “iktidar”, bireyin temel varlık deneyimlerinden olan “bilgi”, “etik”, “öznellik” ve “bireysellik” gibi kavramların temel şekillendirici unsurudur. Gerçekten tüm söylemlerin merkezinde bir iktidar alanı ve iktidar çatışması vardır. Foucault’nun da

⁸ T. Altuğ, Dile Gelen Felsefe, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2001, s. 183, 185.

değindiği gibi modernizmle birlikte özellikle de 1960 yılından beri “öznellik”, “bireysellik” ve “kimlik” temel bir politik sorun olarak oluşup gelişmiştir. Bunun için modern dünyanın modern insanı hem “özne” olarak hem de “kimlik” olarak “iktidar” tarafından şekillendirilerek kamusal alana çıkacaktır.

Foucault'nun iktidar tanımı ve iktidara yaklaşım tarzı geleneksel felsefeden farklıdır. Ona göre modern toplumlarda uygulamaya konan iktidar prosedürleri daha çok sayıda, daha çeşitli, daha farklı biçimde karmaşık, daha farklı biçimde yoğun, yaygın ve zengin olarak “...*iktidar etkilerinin tüm toplumsal gövdeye, gözeneklere kadar sızmasını sağlayacak yeni bir teknoloji...*” icat edilmiştir⁹. Bu da geniş anlamıyla “iktidar”dır. Modern toplumda iktidarların çeşitliliğine rağmen bireyi kontrol edici ve yönlendirici temel iktidar ise “biyo-iktidar”dır. Biyo-iktidar, yaşam üzerinde odaklanan disiplinci bir iktidar biçimi olarak “normalizasyon” bir kimlik ve toplum oluşturur. Yani özneyi normlara uymaya zorlayan, onları iktidarın talepleri doğrultusunda normalleştiren bir toplum oluşturur¹⁰. Biyo-iktidarın denetim ve kontrolü “anatomi-siyaset” ve “biyo-siyaset”le işbirlikli olarak “siyasal-iktidar”ın elindedir. Siyasal-iktidar (biyo-iktidar), devlet kanalıyla bireyleri görmezlikten gelerek bütünleştirme teknikleriyle uğraşan ama aynı zamanda bireyselleştiren, insanları kurulmuş deneyimlerin öznelere haline getiren; bilinç ya da öz bilgi yoluyla kendinin tanımlayıp belirlemiş olduğu kimliğe bağlayan ve bu yolla denetim altına alan iktidardır. Bu tespitten hareketle Foucault, günümüzde bireyin modernite tarafından tanımlanıp sunulmuş bir kimliğe bağlanıldığını, özneliğin bu duruma boyun eğdirilmesine tabii kılındığını ileri sürer. Şu halde modernizmde bireyleri öncelikle “özne” yapan bu iktidar biçimidir. Artık biyo-iktidar ile modern devlet, bireylerin hayatlarını yeniden üretmeye ve denetlemeye girişmiştir. Bu denetimle o, özneyi ve kimliği özgürleştirmekten çok sadece onu

⁹ M. Foucault, Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü (Çeviren: Işık Ergüden), İstanbul, Ayrıntı Yay., 2003, s. 95.

¹⁰ M. Foucault, Cinselliğin Tarihi I (Çeviren: Hülya Tufan), İstanbul, AFA Yay., 1993, s. 147-148.

ideolojik söylemsel olarak kurmaya çalışır. Bunu başarabilmek için de modern iktidar bireyi gövde (beden)'sinden yakalayarak gövdesi üzerinden yönetmeye çalışmaktadır. Modernite bireyi gövdesinden yönetmeye çalışırken de özneyi hep biyoloji yasalarına, üretim ilişkilerine ve anlamlama sistemlerine (gelenek, ideoloji-paradigma) göre ele almış oldu. Bundan dolayı iktidar, modernizmde kendi içinde sorgulanmaktan kaçınılan bir töz haline dönüşmüştür¹¹. Bu bağlamda Foucault *Cinselliğin Tarihi* adlı eserinde kimliğin oluşum ve gelişim sürecinde cinselliğin bastırılmadığına dikkat çekerek Freud'un, kimliği, insanın hakikatini ve özgürlüğünü libidonun - arzuların özgürleşmesinde bulan kuramı ağır bir şekilde eleştirir. Zaten Foucault'nun özne ve akla yaklaşım yöntemleri Freud'la taban tabana zıttır. Kısaca Foucault'da özne ile iktidar arasında dolayısıyla da kimlik ile iktidar arasında sıkı bir ilişki vardır.

Foucault, kimliğin öznel bir boyutu olduğu kadar nesnel bir boyutu da olan "özne" sözcüğünü bir çok durumu ifade etmek için farklı anlamlarda kullanır. Onun özne durumundan öncelikle kastetmiş olduğu anlam, bireyin kendi iç ve dış dinamikleri ve varoluş deneyimleri sonucu kurmuş olduğu özne değil, dışarıdan iktidarın kendi talepleri, arzuları ve yönlendirmeleri sonucu kurulmuş olan öznedir. Yine bireysellik sözcüğünden de kastetmiş olduğu anlam modernizmin bir ürünü ve sonucu olan bireycilik değil, bireyin kendi varoluş deneyimleri sonucu oluşturmuş olduğu dinamiktir. Foucault, özne olmak veya "öznelik" kavramlarını geleneksel, neredeyse Descartesçı bir anlamda, "...yani insanın bir deneyimle kurduğu ve bu deneyimi kendi-deneyimi olarak görmesini sağlayan bilinç ilişkisi anlamında kullanır. Bu ilişki kurulduğunda söz konusu deneyim insanın öznel deneyimi olacak ve dolayısıyla bir kimliği kabullenmek, o kimliği oluşturan deneyim kümesinin öznesi konumunu kabullenmek anlamına gelecektir."¹². Onda kimliğin merkezi olan özne sözcüğünün iki anlamı vardır. Birincisi, "...denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan özne..." ikincisi ise, "...öz vicdan [

¹¹ M. Foucault, Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar (Çevirenler: I. Ergüden - O. Akınhay), İstanbul, Ayrıntı Yay., 2000, s. 68-69.

¹² F. Keskin, "İktidarın Gözü", M. Foucault, Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü, s. 14.

bilinç] ya da bilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış olan özne.”¹³. Öznenin bu her iki anlamı da gerçekte birbirini tamamlayan “nesneleşme” ile “özneleşme” süreçlerinin yerini tutar. Yine bu her iki anlam da boyun eğdiren ve tabi kılan bir iktidar biçimini telkin ederek normalleştirmeye açılan birer iktidar biçimini de ifade eder. Modernitede öznenin bu iki farklı anlamına ya da görünüşüne rağmen özne kendini evrensel bir özne olarak ortaya koyamayacaktır. Oysa özne kendini her zaman için varlık dünyasında “...bütün eylemlerinde evrensel kurallara uyan bir özne olarak...” kurabilmelidir ve tanımlayabilmelidir¹⁴.

Foucault, normalleştirme sürecine dayalı olarak öznenin kavramsallaşmasının üç katlı bir yapı sergilediğini ileri sürer. Bu yapının ilk katında kimlik siyaseti, yani öznesi olarak gördüğümüz deneyime gönderme yapan bilgi alanının oluşumu, bu oluşuma özgü söylemsel pratiklerin ve hakikat oyunların analizi; ikinci katında bu kimlikle ilintili iktidar ile bilgi-teknoloji arasındaki çatışmalı ilişkiler, yani tarihsel olarak kurulmuş olan bir deneyimin pratiğini düzenleyen normatif bir sistemin örgütlenmesini ve bu sistemde söz konusu olan hakikat oyunlarının analizi; üçüncü katında ise, öznenin kendisiyle birlikte her yere götürdüğü, bilerek ya da bilmeyerek içselleştirdiği denetim biçimi, yani insanın kendisiyle olan ilişkisinin, bireylerin kendisini tarihsel bir deneyimin öznelere olarak kurma, tanıma ve kabullenme ya da reddetme pratiklerinin ve bunu yaparken geçerli olan hakikat oyunlarının analizi bulunur. Foucault bu üç yapının birbirine yakından bağlı olduğunu ve her birinin varolma koşullarının diğer ikisiyle karmaşık ilişkiler içerdiğini de söyler. Bu yüzden sözü edilen “...deneyimler aynı anda hem bir bilgi ve hakikatler alanı, hem bir normlar ve bu normlara bağlı kurallar sistemi, hem de bir kendiyle ilişki modeli içeren karmaşık odaklar olarak görülmeli ve eleştirilmelidir.”¹⁵.

Kimlikte özne olmanın yolu ise öncelikle “ben” olmaktan geçer. “Ben”in de “özne” gibi Foucault’da iki anlamı vardır. Birincisi “aynı”

¹³ M. Foucault, Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar, s. 63.

¹⁴ A.g.e., s. 220.

¹⁵ F. Keskin, “Özne ve İktidar”. M. Foucault, Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar, s. 14 -15.

olmak, ikincisi ise, “kimlik” olmaktır. Modernite “ben” in, yani kimlik sorununu “benlik nedir”den “kimliği bulacağım yer neresidir?” şekline dönüştürmüştür. Ona göre “benlik” beden ilkesinde değil ruhun ilkesinde bulunur. Ruhun kendini tanıma çabası ise, hem doğru siyasal eylemin dayanacağı ilkedir, hem de doğru ve sağlıklı kimliğin dayanağıdır. Birey kimliğini bu ilkeler üzerine kurduğu zamanda sadece seven değil sevilen bir kimliğe de dönüşmüş olur¹⁶. Kimlik siyaseti, öznenin kendisiyle birlikte her yere götürdüğü ve içselleştirebileceği bir kimlik olması için, yani “ben” olmak için, bir başka ifadeyle “...ben’in doğması için, ‘ben’ ile ‘ben-olmayan’ arasında bir ayırımın yapılması gerekir. Benliğin sınırları, benliğin ötesindeki benlik olmayan her şeyden onu ayıran çizgilerdir.”¹⁷. “Benlik”in ilk ve en temel adımı da bölünmedir. “Ben”i “öteki”den “öteki”ni de “ben”den ayırınca kimliğin nesnesi olan özne kurulmuş olur. Zaten özne olmak aynı zamanda kendini nesne olarak görebilmektir. Foucault’a göre, kimliği böyle bir öznenin üzerine oturtmanın ve onu anlamının yolu ise, ancak, özneye “*tarihsel bir yorum*” getirmekle mümkün olur¹⁸.

Öznenin var olmadığı bir kimlik içi boş kabuk gibidir. Tabiat ya da toplum boşluk kabul etmez ilkesi gereği özne de boşluk kabul etmez. Mutlaka öznenin içi kültürel-tarihi-sosyal değerler içinde “söz”le doldurularak temsille anlam kazandırılmalıdır. Böylelikle “söz” bireyi, hem çok ötelere taşımış olur hem de onun kimliğini anlamlandırmış olur. Daha doğrusu geçmişle gelecek arasındaki bağı kurmuş olur. Yalnız söylemin özne de içselleştirilmiş olması gerekir. İçselleştirilmeyen eylemlerde “söz” zamanla anlamını ve amacını yitirebilir, hatta manipüle edilebilir.

Görüldüğü gibi kimlik, önce bireyin özne olmasıyla, sonra bu öznenin söylemle şekillenmesiyle daha sonra da söylemin özne tarafından içselleştirilmesiyle oluşan bir süreçtir. Amacımız, Foucault’nun da ifade

¹⁶ M. Foucault, “Benlik Teknolojileri” Kendini Bil (Çeviren: G. Çağrı Güven), İstanbul, Om Yay., 1999, s. 36, 38-39.

¹⁷ H. Gutman, “Bir Benlik Teknolojisi: Rousseau’nun İtirafı” Kendini Bil, s. 87.

¹⁸ D. West, Kıta Avrupası Felsefesine Giriş (Çeviren: Ahmet Cevizci), İstanbul, Paradigma Yay., 1988, s. 234.

ettiği gibi, bu süreç içerisinde oluşan kimlik(ler)i insan davranışının yasası haline getirmek olmalıdır. Öznenin, ona zorunlu olarak sipariş edilen bir kimlik ve onun getirdiği ayrılaştırıcı aidiyet ilişkileri üzerinden değil de “farklılaşma”, “yaratma”, “yenilik”, “bilgelik”, “ölümsüzlük”, “sevgi” ve “mutluluk” gibi varolma deneyimleri üzerinden tesis edilmesi gerekir. Böylelikle kimlik ya da bireysellik derken kastetmiş olduğumuz anlam, insanın kendisine atfettiği veya kendisine atfedilen bir deneyimlerin (bilme, inanma, arzulama, hissetme, davranma, eyleme), bir başka deyişle Foucault’nun terminolojisiyle söyleyecek olursak “*varolma biçimleri-deneyimleri*” kümesidir. İşte “...insanın bir deneyimi ve ona tekabül eden kimliği kendi deneyimi ve kimliği olarak görmesi, kendini bu deneyim ve kimliğin öznesi konumuna yerleştirmesi anlamına gelecektir.”¹⁹ Şu halde kimlik, öznenin kendi varolma deneyimleri sonucu oluşturduğu “öteki” olarak tanımlan şeydir, “öteki”nin kendisidir; “öteki”nde kendisini görebilmektir.

Bireyde şekillenen bu kimlik ve duygusu tek katmanlı olabileceği gibi çok katmanlı bilerek ya da bilmeyerek içselleştirilmiş ya da içselleşmemiş versiyonlarda olabilir. Örneğin aynı kimlik içerisinde tek bir faktör etkili olabileceği gibi devlet, siyasal iktidar, kültür, din, ekonomi, ideoloji, örgüt ve spor gibi bir çok faktörler ya da onların versiyonları etkili olabilir. Bu da gösteriyor ki, kimliğin belirlenmesinde felsefe kadar kültür, tarih, sosyoloji, psikoloji, siyaset, sanat ve edebiyat da belirleyici öğelerdir. Demek ki, kimlik, özne olmamızla, bedensel duyularımızla, beden imajımızla, anılarımızla, değer yargılarımızla, yaşadıklarımızla, amaçlarımızla ve sözle olduğu kadar ait olduğumuz cinsiyet, ulus, yaş, statü, kültür vb. gibi toplumsal konumuzla ve başkalarının bize ne gözle baktığına ilişkin inançlarımızla şekillenecektir. Kimliklerin iç içe geçerek gelişmesi zamanla kimliksel melezeleşmeye neden olabilir. Özellikle modernizmde olduğu gibi kimliksel melezeleşme, bireyin kimliğinin doğal ve saf olmadığını, karışım, kaynaşma, ya da bastırmanın ve iç içe geçmenin ürünü

¹⁹ F. Keskin, “İktidarın Gözü”, M. Foucault, Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü, s. 14.

olduğunu ifade eder. Kimliğin melezleşmesindeki nedenler, iktidar, kültür, alt-kültür, iletişim, teknoloji, örgüt ve onların yansımalarından oluşan geniş örüntüler ağıyla dengenin oluşmamasıdır.

Kimlik, gerek psikodinamik kuramda, gerek sosyolojik kuramda, gerekse de felsefede sadece bütünlüğüyle ele alınmaz, bölünmüşlüğüyle de ele alınabilmektedir, bölünmüşlüğü de ifade etmektedir. Bu yüzden modernitede kimlik, özneye yalnızca bütünlüğü ifade etmez. Kimliğin bireyin “ben”i ve kişiliğiyle bütünleştirici yanları olduğu gibi kimliğin merkezleşmiş, yabancılaşmış ve bölünüp parçalanmış boyutları da vardır. Öznenin kimlikleşmesinde bu süreçleri yaşaması sonucu kimlik bunalımı, kimlik bozukluğu, kimlik yabancılaşması, kimlik çözülmesi ve kimlik krizi gibi durumları yaşamış olur. Bunlardan kimlik krizi genelde bireyin gelişiminin toplumsal ve bilişsel gelişimler ile iç veya dış çevresine uyum sağlayamamasından ya da hepsinin özneye verdiği rolü tam olarak kavrayamamasından ve içselleştirememesinden kaynaklanır. Bu durum özellikle ergenlik aşamasında, üniversite öğretiminde, kırsal kesimden kent merkezlerine yapılan göçlerde, metropollerde ve devrimlerde gözlemlenebilmektedir.

Kimlik oluşumunun temel fonksiyonlarından biri olan kültür ile kimlik arasında sıkı bir ilişki vardır. Gerçekten insanın içinde doğup büyüdüğü kültür, kimliğin şekillenmesinde büyük paya sahiptir. Kimlik ile kültür birbirleriyle uyum içerisinde ve birbirlerine karşı değişime açık olmaları gerekir. Her ikisini de farklı türden örüntüler (sanat, edebiyat, folklor, müzik, eğitim, adetler, inanç, dil, söylem, temsil gibi) birbirlerini destekler. İkisi arasında iletişimsizlik ya da çatışmalar kişilikte çeşitli sapmalara, çöküntülere, çözümlere neden olabilir. Kültür ve kimliğin oluşumundaki bu örüntüler ara değişken yapıda olması gerekir. Örneğin kilin değişik şekiller almasına rağmen onun özünün hep kil olarak kalması gibi. Eğer kültür ile kimlik birbirlerinin ihtiyaçlarını giderip sorunlara karşı çözümler üretirlerse kimlikte dolayısıyla da kültürde “ideal uyum” ortaya çıkar. Kültür ile kimlikte ideal uyum olmadığı zaman ya “karakter

uyumsuzluğu”, ya “yerleşik olmayan uyum”, ya da “kurumsal uyumsuzluk” ortaya çıkar. Bu uyumsuzluklar hızlı sosyal değişmeye de neden olabilir. Hızlı sosyal değişme kimlikle birlikte benlik ve kişiliği de hızlı bir değişim yaşatabilir. Eğer birey hızlı sosyal değişime ayak uyduramasa yine hem iç hem de dış dünyasıyla iletişim kurmakta sorunlar yaşayacaktır. Kültür ve kimliğin hızlı sosyal değişime uyum sağlayamamasının nedeni her ikisinin de iç dinamikleri, varolma deneyimleri açısından alt yapıda hazırsız olarak yakalanmasıdır. Bu durumun yaşanmasının en büyük nedeni ise yine modernizmin üretmiş olduğu değerler dünyasıdır. Yalnız burada şunu belirtelim ki, modern öznenin yaşamış olduğu kimlik-kültür uyumsuzlukları önceki dönemlerde de yaşanmıştır. İlk Çağ’da Pers istilasına maruz kalan Yunanlılar da olduğu gibi.

Görüldüğü gibi kimlik ve kimlik arayışı öznenin varlık sferinin temel özelliklerinden birisidir, bireyin varlık şartıdır. Bu arayış zaman, mekan ve varolma deneyimleriyle gelişir. Yani kimlik, bireyin içinde yaşadığı değer, zaman ve mekan ilişkisi içinde şekillenir, varolma deneyiminde ona sunulan malzemelerle de gelişimini tamamlar. Bu oluşum süresince kimlik, ya maskesiz, açık, dışa dönük, uyumlu olur, ya da maskeli, kapalı, içe dönük, uyumsuz olur. Maskeli kimlik sağlıklı bir kimlik olmayıp sorunlu, çözülmeye ve bunalıma açık olan bir kimliktir, yozlaşmış bir kültür ve toplumun habercisidir.

3. Aydınlanma, Modernizm ve Postmodernizm Sürecinde Kimlik Sorunu

Çağımızın en önemli bunalımlarından biri olan kimlik sorununun temelinde aydınlanma felsefesi ve birbirlerine karşı ya devamı olarak ya da tepkisel olarak doğup gelişen modernite, postmodernizm, küreselleşme ve yenedünya düzeni gibi yaklaşım ve modellerin doğurmuş olduğu sorunlar yatmaktadır. Bireysellik, bağımsızlık ve özgürlükler deneyimleri bağlamında “özne”nin hem doğduğu hem de sorgulandığı yer Batı’dır. Batı’da rönesans

felsefesi ve onun akıl ve mantığı ile yeni bilim anlayışının bir sonucu olarak Descartes'tan beri özne, felsefenin temel problemlerinden birisi olmuştur. Descartes'la birlikte felsefenin özneye yönelmesi haklıdır. Çünkü bu felsefe Batı Orta Çağ'ının kaybolan "özne"sini diriltecektir. Descartes, insanı ruh ve bedenden (madde) meydana gelen bir birlik olarak görmesiyle töz olarak insan varlığını; Batı Orta Çağ'ın bölünmez tözünü parçalamıştır. Descartes'in bu dualist insan (kimlik) anlayışında ortaya çıkan sorunlar Kant'ta da gündeme gelir ve şeylerin (nesnelerin) nedensel olarak belirlenmiş dünyasında insanın özgürlük ve sorumluluğunun nasıl açıklanabileceği problemine dönüştürülerek tartışılır. Modern Çağ'da da Heidegger bu sorunu tekrar gündeme getirecektir. Descartes'la başlayıp Kant'la devam etmiş olan bu özne sorununun çözüm anlayışından daha sonra uzaklaşarak özne aleyhine bu durum bozulur. Politik, iktisadi, ontik çıkarlar için yine özne kimliksiz belirsizliğe itilerek dayanakları yok edilecektir. Bu durumun yaşanmasında aydınlanma felsefesinin önemli bir etkisi olmuştur. Aydınlanma felsefesiyle birlikte Descartes'in klasik dualist tözü özne-nesne ayırımına neden olmasına rağmen bu ayırım daha sonraları birbirlerinin aleyhine bozularak birbirlerine indirgenmeye gidilecektir.

Aydınlanma, insanı özneye dönüştürme ideasıdır, fakat bir yandan da öznenin çözülmesi, hatta ölümünün başlangıcıdır. Aydınlanma felsefesi XVIII. yüzyıldan beri felsefenin tartışılan en temel sorunlarından biri olagelmıştır. Bazı aydınlar onu yüceleştirirken, onu akıl çağı ilan ederken bazıları ise onun bir efsane, illüzyon ya da put idolu olduğunu savunmuşlardır. Aydınlanma denilen şey, "kimlik bunalımı" ya da "kimlik arayışı"nın bir süreciydi, belli bir birikimin kültürel akışıydı. Cassirer'in de dediği gibi aydınlanma felsefesi, "...sadece evvelki asırların mirasına konu; yeni ve orijinal fikirler ileri sürmek yerine bu mirası düzene soktu, elledi, geliştirdi ve açık hale getirdi."²⁰ Aydınlanma felsefesi kolektif bir anlayış değildir, filozoftan filozofa değişen, ne zaman başlayıp ne zaman bittiği ve filozof kadrosu belli olmayan, hatta ülkeden ülkeye değişen bir harekettir.

²⁰ F. Baykan, Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar, İstanbul, Kaknüs Yay., 2000, s. 43.

Tüm bu özelliklerine rağmen Aydınlanma, “...hem dolaylı ekonomik ve toplumsal sonuçları itibariyle hem de akasal devrim denilen oluşumun alt yapısını oluşturarak 'modern toplum'un entelektüel temellerini vücuda getirmiştir.”²¹

Aydınlanma esas itibariyle seküler bir birey, evren ve toplum projesi olarak bir taraftan büyük bir dönüşümü ve değişimi ifade ederken bir taraftan da Orta Çağ'dan devralınan mirası sekülestirmesinden başka bir şey değildir. Aydınlanma, dini tamamen ortadan kaldırmayarak saf aklın sınırları dahilinde bir din oluşturup dini aklın sınırları içine çekmiştir. Bunu yapmasının nedeni “...dünyayı gizlerinden kurtarmaktı. Mitleri parçalayarak...” araçsal aklın iktidarına almaktı²². Bu özelliği ile aydınlanma önceki akıl için hurafe, efsane ve tümel olmaktan şikayet ederken bilfiil kendisi hurafeleşecektir, efsaneleşecektir ve tümelleşecektir, eski tutkusuna geri dönecektir. Aydınlanma, insanı ihya etmeye çalışırken bir taraftan da insanı modernite aracılığıyla bitmez tükenmez ihtiyaçlar ve talepler içine sürükleyerek onu bir doyumsuzluk girdabında cebelleşmesine ve manevi bakımından da çöküntü içinde olmasına yol açacaktır. Bu durum, “Aydınlanma'nın yüceltmek istediği, ihya etmeyi amaçladığı bireyin de örselenmesine neden olmuştur.”²³. Bütün bu yapısıyla Aydınlanma “...kökensel formu arasında derin ve büyük farklılıklar ihtiva etse bile, modernitenin bilincini yoğuran bir etken olarak varolarak ve çağdaş dünyanın felsefi ve ontolojik kendini-anlamasında inkar edilemez bir rol oynayarak modern dünyanın biçimlendirilmesinde payı olan dönüm noktalarından birisi olarak...”²⁴ öznenin kimlikleşme sürecinde ontolojik, epistemolojik, etik ve politik sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu durum öznenin ontik-metafizik çözümlenmesini ifade ettiği gibi öznenin temel dayanaklarını da sarsacaktır; gelişmesine imkan verdiği özneyi, beşeriyeti

²¹ A. Çiğdem, Aydınlanma Düşüncesi, İstanbul, İletişim Yay., 2001, s. 16.

²² M. Horkheimer - T. W. Adorno, Aydınlanma Düşüncesi I (Çeviren: Oğuz Özügöl), İstanbul, Kabalcı Yay., 1995, s. 19. Ayrıca bkz.: a.g.e., s. 29, 48.

²³ N. Vergin, Siyasetin Sosyolojisi, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2003, s. 292.

²⁴ A. Çiğdem, a.g.e., s. 17. Ayrıca geniş bilgi için bkz.: A. Çiğdem, a.g.e., s. 18, 104.

bizzat kendisi yıkacaktır. Bundan dolayı Foucault, Aydınlanmanın aklın ve öznenin özgürleştirme potansiyeline meydan okur. Tüm bunlara rağmen Aydınlanma, hala hemen hemen her yönde büyük ölçüde bağlı olduğumuz “siyasi, ekonomik, toplumsal, kurumsal ve kültürel olaylar bütünü olarak, ayrıcalıklı bir analiz alanı oluşturur...”²⁵.

Aydınlanmanın temel çıkmazlarından biri olan modernite, modern insanın kendisi ve doğa üzerindeki egemenliğinin tahripkar boyutudur. Baş döndürücü ve endişe verici bir gelişimi ve ideolojiyi ifade eden modernite, hümanizm, sekülerizm ve demokrasi üçgeni üzerine kurulu insan biçimci ve insan merkezci bir yaşamı ve dünya görüşünü ifade eder. Modernite de kimlik gibi tek boyutlu düzgünel bir gelişme olmayıp sarmal (spiral) değişmedir. Modernitenin sarmal bir değişme olması örüntüler ağını zenginleştirirken öznenin ontik, epistemik, politik şartlarını ve ilişkiler ağını karmaşık bir hale sokmuştur. Modernitenin modern özne diye kavramlaştırıp ortaya koymuş olduğu özne, bilginin temeli olan rasyonel ve iradi varlıktır. Bu özne Antik Çağ ve Aydınlanma Felsefesine de vurgu yapan ve temelde onların epistemelerinden beslenen, algı, tasarım, izlenim, düşünce ve duylara dayanak olan, düşünen, hisseden, bir şeylerin bilincinde olan şey olarak “ben”dir. Ancak modernitenin öncelikle tarihsel-sosyal²⁶ şartlar içinde düşünmüş olduğu bu öznde zamanla varoluş ilkeleri terk edileceğinden, öznde anlam kayması meydana getirerek, ta başlangıçtan tamamen tasarlanmış bir özneye dönüşür. Bu yüzden modernitenin bahsetmiş olduğu özne tarihsel-sosyal şartlar içinde düşünmüş olduğu özne değil de modernitenin değerleriyle tasarlanmış olan bir öznedir, bir kurgudur, kurmaca bir şeydir. Tasarlanmış ve kurgulanmış olan bir öznde de her alanda kimlik sorununun yaşanılmasına neden olacaktır.

²⁵ M. Foucault, Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar, s. 185.

²⁶ “Tarihsel-sosyal” ifadesi “tarihselcilik”ten hareketle kullanılmış olan bir ifadedir. Bununla kastetmek istediğimiz toplumsal bir varlık olan insan ya da olayların kimliğinin bunların tarihinde yattığı ve bunları anlamının yolu ise onları kendi kimliklerine kavuşturan tarihsel gelişimi anlamakla olduğunu iddia eden tezdır. Geniş bilgi için bkz.: B. Fay, Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi (Çeviren: İsmail Türkmen), İstanbul, Ayrıntı Yay., 2001, s. 215, 234.

Modernitenin özneye sunmuş olduğu ilk ve en önemli değerlerden birisi bireyselliktir. Modernitenin özneye sunduğu bireysellik ona görünüşte bir zenginlik sunmasına rağmen bu değer üzerine oluşturulan kimlik hep bir üst kimlik, kendi varolma iradesi ve aidiyetleri dışında verilen bir kimlik olmuştur. Bu da bireyselliğin yozlaşmasına neden olacaktır. Çağımızda bireyselliğin yozlaşmasının nedeni modern akıl ve onun ortaya koyduğu varlık ve hayat anlayışıdır. Modern aklın yozlaşmasının nedeni ise araçsal akıldır. Araçsal akıl, aklın kendisi değil, aklın tahrif edilmiş şeklidir. Aklın bir sapması olan araçsal akıl insanları yabancılaştırmış, yaşam dünyalarını anlamsızlaştırmış, onları her türlü bağımsızlık ve vesayetten kurtaracağı yerde varolma deneyimlerinin ve yaşama dünyalarının sömürgeleşmesine yol açmıştır. Araçsal akıl bir yandan da “...bireyi özgür kılarken öte yandan da yine aynı bireyi tekniklerin gelişimine bağımlı kıldığından...”²⁷ özneliği yıkarak kimliği sarsmıştır. Araçsal aklın hedefi maksimum verimlilik olduğu için özneyi ve kimliği tek taraflı olarak tükettiğinden, onu zenginleştireceğim derken kimlik merkezli metafizik-ontik ve sosyo-psişik çatışmaların içine itecektir. Şu halde modern kimlik, modern aklın bir simgesi olarak öznenin yaratıcı bir kısmı gibi görünmesine rağmen ta başlangıçta bireyde bir anlam yitimi, etik ve özgürlük sorunları ile hedef kayması meydana getirmiştir. Böylece modernite, aklın gelişmesine imkan verdiği ve hedeflediği özneyi bizzat kendisi yıkacaktır.

Modernitenin özneye sunduğu bireysellik anlam ve değer kaymasının bir sonucu olarak bireyciliğe dönüşmüştür. Bireycilik modernitenin kazanımlarından biri olarak “...ben'in yıkılmasının karşılığı...”dır²⁸. Bireycilik kendi yaşam tarzlarını saptamakta, benimsedikleri inançları ve değerleri bilinçli olarak seçmede etkili olmasına rağmen zamanla bireyin anlamını daraltarak ötekini keşfedemeyen, topluma, kültüre ve başkalarına kayıtsız, sorumsuz, paylaşımsız ve başıboşuz bir hale

²⁷ C. Taylor, Modernliğin Sıkıntıları (Çeviren: Uğur Canbilen), İstanbul, Ayrıntı Yay., 1995, s. 12.

²⁸ A. Touraine, Modernliğin Eleştirisi (Çeviren: Hülya Tufan), İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2000, s. 175.

dönüştürmüştür. Özneye sunulmuş olan bu yanılsamacı zenginlik “ben”i parçalayarak modernite tarafından özneye farklı bir söylemle sunulan kimliği içselleştirememesine neden olmuştur. Bu durum da başlangıçta bireyin özne olması için yola çıkan modernitenin zevkli, eğlenceli ve o kadar da köleleştirilmiş duygu ve ilişkilerle öznenin varoluş ilkelerinin terk edilmesi sonucu “yapay kimlik”ler oluşturmasına neden olacaktır. Bunun nedeni ise modernitenin insanı kendi varoluşunda serbest bırakmamasıdır. O halde sanık sandalyesine insanı değil Aydınlanma ve onun bir ürünü olan modernizmi oturturmalıyız. Çünkü Aydınlanma ve moderniteyle örselenen ve mengeneyle alınan “özne” ve “akıl”dır. Böylelikle modernitenin bu sözde bireyselliği “...bütünlüğüyle benliği korumaya adanmış aklın egemenliği altına girer. Artık bireysellik düşüncesi metafizik bağlardan kopmuş ve sadece bireyin maddi çıkarlarının sentezi haline gelmiştir.”²⁹ Bu durum bireyi metafizik-ontik boyutundan kopardığı gibi toplumdaki da koparacaktır. Toplumdan mutlak olarak kopmuş birey her zaman yanılsamaya (simükülasyon) dönüşebilecektir. Bunun sonucu olarak kimliğin temel dayanakları olan bağımsızlık, özgürlük, eşitlik ve adalet gibi kavramları da yanılsamaya dönüşür. Böylelikle modernite, bireyi kurtarma söylemiyle yola çıkmasına rağmen onu geliştiremeyerek bireyle birlikte toplumu kimlik bunalımlarına itecektir. Birey ve toplumun bu kimlik bunalımı aslında modernitenin bunalımıdır.

Modernite bütün bir çevreyi, kültürü ve değerleri kirlettiği gibi özneyi de kirletmiştir. Artık yavaş yavaş özne önemsizleşmiş, değersizleştirilmiş, zihinler silinerek karmaşıklaştırılmış ya da düpedüz yok olduğu bir sürece girilmiştir. Bunun da en temel nedenlerinden birisi Foucault’nun da belirttiği gibi bireyin iktidar olma arzudur. İnsanın eşya ve doğa üzerinde kurmak istediği iktidar arzusu zamanla insanın kendisi üzerinde iktidar tahakkümüne dönüşür. Bunun sonucu olarak da öznenin “...zihni giderek bir biçimsel akıl otomatına...” dönüşür³⁰. Modernite

²⁹ M. Horkheimer, Akıl Tutulması (Çeviren: Orhan Koçak), İstanbul, Metis Yay., 1988, s. 152.

³⁰ A.g.e., s. 146.

kendisine çıkış noktası olarak özneyi temel almasına rağmen, düşünceyle varlık arasındaki boşluğu bozarak varlığı düşünceye indirgediğinden insanın yazgısının ne olduğu problemini çözemedi. Modernitenin kimlik sorununu çözememesinin bir nedeni de kimlik oluşumundaki varolma değerlerini sadece kendi söyleminde ve dışarıdan araması tarihsel süreç içerisinde aramamasıdır. Böyle bir oluşumun tarihin zaman tüneline aranması modern kimlikte ikiyüzlülüğe neden olacaktır. Modern kimliğin kurucu unsuru “öteki’nin keşfi” olmasına rağmen gelişim sürecinde uygulamalarda kültür, tarih ve değerlerden yoksun bir oluşum olacağından, bir başka ifadeyle değerlerde sapma davranışlar meydana getireceğinden ne öznenin ne de “öteki’nin keşfi”ni ve fark edilmesini sağlayamayacaktır. Demek ki, modern kimlik, “*kimliklerin kimliksizleşmesi*” olup öznenin dağılma sürecidir, hatta özne olma kaygısı içinde kimliklerin öznesizleştiği bir süreçtir³¹. Bu eylemle modernite tözsel kimliği parçalamıştır, rikellik ortadan kalkmıştır, kimlikte tekrar “tümel” olana dönüşmüştür. Artık belirli bir öznenin değil de belirlenmiş öznelerden söz edilmeye başlanılır. Bu durum ise kimlikte aidiyetliği ortadan kaldıracığından modernite özne kimlik farklılıklarını koruyamayacaktır. Oysa kimlik, “...*diğerlerinden farklılaştığı ölçüde oluşur ve gelişir.*”³².

Batı, yeni felsefe ve bilim anlayışının bir sonucu olarak üretmiş olduğu modernite ile bilinçli bir şekilde tamamıyla pozitif olan fakat “...*bilim nesnesi olmayan bir varlık meydana getirmiştir.*”³³. Modernitenin üretmiş olduğu bu yeni varlık, Nietzsche’nin Tanrı’yı öldürmesi gibi, yine sapma bir davranış göstererek, bu sefer kendisini öldürmeye teşebbüs etmiştir, kendi kendisini öldürmüştür. Kendi idamının celladı olmuştur. Bu ölüm katilin ölümüdür, hatta “*katilin sonudur.*”³⁴. Bu durum iddialı bir tespit olsa da kuşkusuz öznenin yok olmanın kanıtı değil midir? Artık modern

³¹ A. Akay, Tekil Düşünce, İstanbul, AFA Yay., 1999, s. 131,134,183.

³² M. A. Kılıçbay, “Kimlikler Okyanusu” Doğu-Batı, Sayı: 23, s. 156

³³ M. Foucault, Kelimeler ve Şeyler (Çeviren: M. Ali Kılıçbay), Ankara, İmge Kitapevi, 1994, s. 473-474.

³⁴ A.g.e., s. 497.

insan, Foucault'nun bir başka tespitinde de belirttiği gibi "...tıpkı denizin sınırında bir kum görüntüsü gibi..." kayboluyor³⁵ ve silikleşiyor. Modern insanın yaşamış olduğu bu trajedinin nedeni Aydınlanma projesi gibi bir meta-anlatının (meta-narrative) kendi eliyle üretmiş olduğu bilim hakikatinin ve bilginin iktidar mücadelelerinden başka bir şey değildir. İşte bu iktidar mücadeleleri öznenin unutulmuşu, terk edilişi ve idamı olacaktır, dolayısıyla da öznenin bu durumlarını aynen "kimlik" de yaşayacaktır.

Modernite özne için, özneye yeni bir kimlik söylemi için yola çıkmasına rağmen Sokrates'in "kendini tanı" felsefesini unutarak özneliği üretememiş, farklılıklarla birlikte "öteki"ni ortadan kaldırmıştır. Kimlik var olmak için farklılığa ihtiyaç duyar "...ve kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı ötekiye..."³⁶ dönüştürerek özneleşir. Özneleşme, varoluş biçimlerinin; yaşam tarzlarının üretilmesi olup bireycilik değil, bireyleşmedir. Özneleşme "öteki"nin keşfedilmesidir, anlamlandırılmasıdır. Modernitenin bireyciliği ontik değil ideolojiktir, iktidaridir; Nietzsche'nin üst-insanı gibi üst-kimliklerdir. Modernitenin oluşturmak istediği öznedeki ve kimlikte giz yoktur. Oysa kimlik ötekinin gizidir, gizini araştırılmasıdır. Bu da kimlikte hem ontolojik ve epistemik anlamda hem de sosyolojik anlamda genişlik ve derinliği ifade eder³⁷. O zaman kimlik, öznedeki genişlik ve derinliktir, diyebiliriz.

Kimlikte olması gereken öznelik, özellikle irade, seçme, isteme, arzulama, samimiyet ve rıza göstermeye ilişkin olmalıdır. Özne var olmak yoğunluğunu yaşayamadan bu edimleri üretemez, kendini tanıyamaz, tanıtamaz, daha doğrusu tanımlayamaz. Oysa modernitede özne kendisine sunulmuş olan kimlikle kendini tanımlanması istenmiştir. Bu durum öznenin varoluş deneyimlerinin sarsılmasına neden olacaktır. Kimliğin ontik temellerinin ve varoluş deneyimlerinin sarsılması öznenin ideolojileşmesine

³⁵ A.g.e., s. 499.

³⁶ W. E. Connolly, Kimlik ve Farklılık (Çeviren: Feri Lelesizahın), İstanbul, Ayrıntı Yay., 1995, s. 93.

³⁷ J. F. Bayart, Kimlik Yanılsaması (Çeviren: Mehmet Morali), İstanbul, Metis Yay., 1999, s. 140 ve W. E. Connolly, a.g.e., s. 63, 69-70.

neden olur. Bunun sonucu olarak modernitede ideolojiler ya da fikirler, “...hem özneyi hem de öznenin gerçeğe bakışını gizleyen ekranlar olacaktır. Bundan ötürü fikir ile davranış arasında bir ayrılma olacaktır.”³⁸. Demek ki, iki paradigma (gelenek-modernite) arasındaki değişim ya da mücadele kimlikte ideolojileşmeye neden olur. Bu çatışmada kimlik bilinçlenemez. Özne bilinç kazanmadığı zaman da kimlikte yamalanmaya başlanılır, adeta “yamalı bohça” olur. Bu durum öznenin, kendisinden birbirini tutmayan iki dünyayı birbirine bağlamasına, hatta birbirlerini özdeşleştirme zorunluluğunda bırakılmasına neden olacaktır. Kimlikte yamalama “...eşbiçimlilik eksikliğini silmeye ve çok biçimli iki paradigmayı epistemolojik olarak uzlaştırmaya çalışır.”³⁹. Bu da modern kimliğin hastalıklarından biri olan “yabancılaşma”dan başka bir şey değildir. Yabancılaştıran modernliğe karşı, ancak tarihsel-sosyal değerler içerisinde yoğunlaşan kültür eksenli bir kimlikle karşı koyulabilir.

Modern kimliğin güncel bir problemi de kamusal kimlik sorunudur. Günümüz dünyasında kamusal kimlik bütünlüğüne yönetilen bir dizi koşullara bağlı tehditlere karşı karşıyadır. Bu durum demokraside “hoşgörü”, “erdemlilik” ve demokrasinin diğer ilkelerinin (eşitlik, özgürlük) yaygınlaştırılması ile aşılabilecektir. Ancak bu sorun temelde “hoşgörü” ve “erdemlilik” değerleri ile de tamamen çözümlenemez. Çünkü kamusal kimlik sorunu bir anlamda bilinç ve paradigma sorunudur. Öznenin inançları “...ne olursa olsun her türlü hakka sahip bir yurttaş olarak...”⁴⁰, bir “dünya yurttaşı” olarak görülmesi gerekir. O zaman bu sorunu çözümenin en isabetli yolu da “tartışmacı demokrasi” ve “katılımcı demokrasi”den geçecektir. Bununla birlikte özgürleştirme politikaları yanında, öznenin kendisine yardımcı olunacak yaşam politikalarını değiştirme ve geliştirme yönünde de yardımlarda bulunmak gerekecektir.

³⁸ D. Shayegan, Yaralı Bilinç (Çeviren: Haldun Bayrı), İstanbul, Metis Yay., 1997, s. 53.

³⁹ A.g.e., s. 85.

⁴⁰ A. Maalouf, Ölümçül Kimlikler (Çeviren: Aysel Bora), İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2004, s. 50.

Aydınlanma ve modernitenin özneyi içerisine düşürmüş olduğu bu kimlik bunalımından ve yazgısı ile her iki anlayışı toptan eleştirici fikirler ve anlayışlar da gelişmiştir. Örneğin Heidegger, Foucault, Derrida gibi düşünürler ve postmodernizm akımıdır. Heidegger modernitede öznenin unutulmuş temasını , modernliğin “...sınırlarında öznenin çözülüşünü ilk olarak metafizik bir şekilde ortaya koyan...” kişidir⁴¹. Foucault gibi Derrida’da “öteki” olarak tanımlanan kimliği savunur.

Modernitenin özneyi ve kimliği silikleştirmesi ve değersizleştirilmesi hatta parçalaması üzerine devreye postmodernist kuram girer. Modernizm gibi postmodernizm de bir insanlık projesidir. Ancak söylemi, temelleri, sınırları ve hedefleri belirsiz olan bir projedir. Bir anti-proje olarak bir çeşit projersizlik projesidir. Modernitenin çıkmazlarına karşılık o da bir model özne ve kimlik arayışlarına girişir. Postmodernizmin, kendisini modernite paradigmasının dışında tutmak suretiyle modernitenin kavramlarını, kurumlarını ve modern yapısallığı amansız bir eleştiriye tabi tutarak onu her yönüyle topyekun reddettiği bir projedir. O, modern düşüncenin inşa ettiğini yerle bir eder, yapıbozuma uğratar. Aydınlanma felsefesinin evrenselcilik anlayışının bir aldatmaca olduğunu, büyük anlatıların sona ermiş olduğunu ileri sürerek modernite projesiyle alay eder ve bütün bunlara topyekun savaş açar. Bunu yaparken evrenselciliğe karşı farklılığı, evrensel olana karşı yereli, tekçiliğe karşı eklektizmi, tasarıma karşı rastlantıyı, belirlenmişliğe karşı belirsizi, aşkınlığa karşı içkinliği savunur⁴². Postmodernizm, modernizmin yaratmış olduğu tehlikelere, bunalımlara önemli tepkiler vermesine rağmen salt felsefi bir postmodern kuramdan söz etmek mümkün değildir.

“Öznenin ölümü”nü ilk kez bir söylem olarak yüksek sesle ifade eden postmodernizmdir. Postmodernizme göre modern özne, bir maske, değersizleştirilmiş hümanizmanın icadı, aydınlanma felsefesinin bir sonucu olarak özne-nesne ikiliğinin kaynağıdır. Özne modernitede bir eylemin,

⁴¹ A. Akay, a.g.e., s. 132-133.

⁴² D. Harvey, Postmodernliğin Durumu (Çeviren: Sungur Savran), İstanbul, Metis Yay., 1999, s. 59.

yazının ve ifade formlarının kökeni olarak sadece dildeki bir konum ve bir söylem etkisinden ibaret olan bir şeydir. Yani modernitenin modern özne olarak ortaya atmış olduğu kavram kurgudan başka bir şey değildir. Modernite giderek daha disiplinci ve belirlenmiş bir kimlik ve toplum ortaya koymuştu. Buna karşılık postmodernizm kimlikte öze dönüşü, çoğulculuğu, farklılığı ve ötekinin keşfini savunur. Fakat postmodernizm moderniteye karşı tüm bu tepki ve eleştirilerini ortaya koyarken ortak bir söylem, yöntem ve epistemoloji oluşturmadığı için özneyi düşürülmüş olduğu kaderinden kurtaramadı, öznenin varoluş dayanaklarını yeniden oluşturamadı. Modernizmde olduğu gibi postmodernizmde de özne, kimlikleşme sürecinde aynı durumu yaşamaktan kurtulamamıştır, çünkü o da öznde parçalanmış bir kimliği temsil etmektedir. Yine modernizm de olduğu gibi postmodernizmde de öznde dolayısıyla kimlikte öz olma, çoğulculuk, farklılık, ötekinin keşfi, seçme, samimiyet, rıza göstermek ortadan kalkacağından tek tipleşme, tek kimlik, bilinçsiz tavır ve tepkilerin bir sonucu olarak da “kimliksel yamalama” ve “kimliksel yabancılaşma” ortaya çıkmıştır. Kısaca postmodernizm öznenin yeniden diriltmesinin ve güncelleştirilmesinin serüveni olarak başlangıçta haklı bir başkaldırı olmasına rağmen sonradan kendi içeriğini dolduramadığı , sistemleşemediği için bölük pörçüktür; kendini açık sözlülükle de ifade edemediği için göreceli ve belirsizdir. Bunun için onun hedeflemiş olduğu özne ve kimlik anlayışı da kendisi gibi tanımsızdır, içi boştur. O halde postmodernizm sönük bir başkaldırıdır, adeta modernitenin bir süreci olarak onun bir gölgesi olmaktan kurtulamamıştır. Modernizmin çıkmazlarını aşamayıp kendisi gibi öznenin varoluş ilkelerini söylemleştiremeden tüketmiştir. Tüm bu eleştirilere rağmen, postmodernizm, tanımsız ve belirsiz olsa da, modernizmin yaşamış olduğu çelişkileri yaşasa da, eleştirel bir bakış açısı olarak günümüz felsefe, ahlak, politika, hukuk, sanat, edebiyat, eğitim, din, bilim, teknoloji, mimari ve toplum hayatında belirli bir etkinliğe sahip olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Postmodern kimlik ya da kimlik sorunu söz konusu olduğunda öne çıkan kişilerden önemli bir tanesi J. Baudrillard'dır. Diğer postmodernist düşünürler gibi ona göre de kimlik, bireysel kültürünün bir başarısı olarak özerk bir yapıda olmasına rağmen rasyonelleşme, bürokratikleşme, aşırı toplumsal süreçler ve tüketicileşen bir kitle toplum yüzünden parçalanmakta ve referanslarını yitirmektedir. Baudrillard'a göre moderlikle birlikte "Öteki'ni üretme çağına" girilmiştir. Bu çağda problem "...artık onu öldürmek, yiyip bitirmek ya da baştan çıkarmak, ona karşı koymak, onunla yarışmak, onu sevmek ya da ondan nefret etmek değil, mesele önce onu üretmektir. O artık bir tutku nesnesi değil, bir üretim nesnesidir..."⁴³. Öteki'ni farklılık olarak üretme çalışmaları medya, kitle iletişim araçlarıyla, yani monitör ile yapılacaktır. Postmodernitede özne, artık, bir monitör haline dönüştüğü için bu iletişim hali içinde adeta bir terminal görevi göreceğinden kimlik öznelenecektir. Çünkü video, DVD-VCD, etkileşimli ekran, multimedya, internet gibi sanal gerçeklikler karşılıklı etkileşimle özneyi her yönden tehdit ettiğinden "...her yerde mesafeler birbirine karışıyor, her yerde mesafe ortadan kaldırılıyor .özneyle nesne arasında, gerçekle gerçeğin sureti arasında bir mesafe yok artık..."⁴⁴. Böylelikle özne belirlenmiş bir modele göre şekillenecek ve harekete geçecektir. Görüntü ile gerçek arasındaki fark ortadan kalktığı için, bu durum yüksek kültür (üst-kültür) ile alt-kültür arasındaki farkı da ortadan kaldıracaktır. Bu gelişim ise, postmodernizmin kimlikte arzulamış olduğu tikelliği modernizmde olduğu gibi ortadan kaldıracığından yine tümelleştirmesine neden olacaktır.

Baudrillard'a göre modernite, reklamcılık ve propaganda ile çeşitli tasarımlar; moda, zevkler, arzular, acılar, cinsellik, düşünce, iktidar, lider vs. inşa etmektedir. O, bu tasarımları bireyin ve toplumun beklentisine bakmaksızın birey ve topluma zorunlu bir ihtiyaç ve tüketim olarak sunar. Çağımızın bu belirlenmişliği içerisinde özne, yoğun bir biçimde meta

⁴³ J. Baudrillard, Tam Ekran (Çeviren: Bahadır Gülmez), İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2001, s. 45.

⁴⁴ A.g.e., s. 129.

işaretleri, medya gösterileri, taklit ve temsil süreçlerinden oluşan bir dünya ile hapsedilir. Birey bu durumda kendisine bir kod düzeni içinde verilen gerçeğe ulaşması kesinlikle mümkün değildir. Çünkü gerçek artık bir kurgudur, bu kurgusal dünyada “...salt bir gerçeklik düzeyinden söz edebilmek...” mümkün değildir⁴⁵. Böyle bir dünyada her şey üzerinde karar verilemez hale dönüştüğünden, artık, doğru ile yanlış ayırt etmek imkansızlaşacaktır. Zaten çağımızda “...gerçeğin üretildiği süreci yalıtılabilmek imkansızlaştığı gibi gerçeği kanıtlayabilmek (de) imkansızlaşmıştır.”⁴⁶. Maddî üretimin bizzat kendisi hipergerçeğe dönüşecektir. Bireyin evreni medya, monitör, reklam ve propaganda ile maddî üretim tarafından belirlenmiş gerçekliğin taklidi olacaktır. Bu belirlenmişlikte hiçbir şey rastlantıya bırakılmaz. Medya propaganda ile “...her şeyi reklam malzemesi haline getirebilen salt bir kombinezonlar düzenine dönüşmüş...”⁴⁷ olduğundan böyle bir durum bireyde kaderci bir metafizik yaklaşım ortaya koyar, özne “yitirilmiş bir nesne” durumuna dönüşür. Öznenin kendine ve doğa üstüne çıkma, egemen olma rüyası son bulur⁴⁸. Artık sadece nesnelerin egemenliği olur, bilim, sanat ve edebiyat da tükenir. Özne hep kurgusal bir kimliğin içindedir, tarihsel-sosyal ve kültürel bir yaşamın içinde değildir.

4. Sonuç

Modernite, kendi gibi karmaşık ve anlaşılması zor bir gelişme sürecinin nesnesi olarak özne ve kimlik sorununu tartışır. Kimliğin merkezinde hep özne olma kaygısı yattığı için modernitede de kimlik sorunu öncelikle psişik, sosyal, kültürel ve politik bir talep olmaktan ziyade temelde bir özne olma sorunu olarak tartışılır. Özne sorunu ise öncelikle bir

⁴⁵ J. Baudrillard, Simülakrlar ve Simülasyon (Çeviren: Oğuz Adanır), Dokuz Eylül Yay., İzmir. 1988. s. 33.

⁴⁶ A.g.e., s. 35.

⁴⁷ A.g.e., s. 111.

⁴⁸ G. Şaylan, Postmodernizm. Ankara, İmge Kitapevi, 1999, s. 216. Ayrıca geniş bilgi için bkz.: A.g.e., s. 199-216.

ontoloji, episteme ve etik sorunudur. Bunun için modernite, modern kimliği, modern öznenin inşası ile birlikte oluşturmaya ve şekillendirmeye çalışır. Ancak modern kimlik özne merkezli kurulmaya çalışmasına rağmen zamanla bu merkezden saparak iktidar, ideoloji ve paradigmalara bağlamında tartışıldığı için çokça politize olur. Bunun nedeni ise araçsal akıldır. Çünkü modern özneyi kuran saf akıl değil araçsal akıldır. İşte bu yüzden modern özne bu felsefenin ve onun bilimsel söyleminin hem nesnesi hem de öznesi olarak kurulmuştur.

Modernite başlangıçta özneliği, bireyselliği ve özgürlüğü ön plana çıkarmasına, hatta daha güvenli ve zengin bir hayatın yolunu açmasına rağmen zamanla elde etmiş olduğu araçsal aklın zenginliğinin cazibesinde kaldığından kendi varlığını sürdürmenin gerekliliğini meşru göstererek özneyi ve onda özde var olan evrenselliği yok edip kendi otoritesine tercih etmiştir. Modernite tikel, tikol olma söylemiyle ortaya çıkmasına rağmen zamanla tekçiliğe kayarak tümel bir söyleme dönüştüğünden öznenin varoluş deneyimlerinin terk edilip tüketilmesine neden olur. Bu yüzden kimlik, özne ve özgürlük modernitenin hakim felsefesine ve hayat anlayışına sıkışmıştır. Modernite bir yandan özneyi haklı taleplerle özgürleştirirken bir yandan da sadece teorik olarak tanımlanmış olan bu özgürlük serüveni değer kaymasına uğratarak öznenin çözülmesine neden olur. Bu durum bireyde etik sorunlar doğurarak sorumlu ve duyarlı kimlik yerine kendisine, çevresine ve topluma karşı sorumsuz, duyarsız, tepkisiz bireyler yığınına dönüştürerek gelenekle olan bağlarını koparmıştır. Bu da kimliğin erozyona uğrayarak farklı bir boyuttan öznenin parçalanmasına neden olur. Oysa kimlik özne gibi bölünmez homojendir. Modernitede kimlik ve öznenin bu durumları yaşamasının bir nedeni de öznedeki ve her alanda söylemin yönünü hep modernitenin kendisinin tayin etmesidir. Modern özne kurgulandığından beri onun bu söyleme yönlendirilmesine karşın, kendi araştırmasının temel nesnesini tanımlayamamıştır, hak edilen değeri ve talepleri ona sunamamıştır.

Kimlik gibi öznedeki bir bütündür, bireyde her yönüyle bu bütünlüğü temsil edebilmelidir. Kimlik modernitede olduğu gibi bir kalıp gibi kurgulanmamalıdır, aksine bireyi anlamak üzere, birey açısından da varlığı ve hayatı anlamak ve anlamlandırmak üzere olmalıdır. Bireyi anlamak için de dış dünyanın etkilerinden; ideolojilerden ve manipülasyonlardan özneyi uzaklaştırmak gerekir. Bu yeni felsefede özne bir kaçış noktası değil, kimliğin başlangıç yeri, doğası olmalıdır. Modernitede olduğu gibi kimlik hiçbir zaman bireyden bağımsız ya da uzak bir mesafede, ötesinde olmamalıdır.

Özne olmanın yolu önce “ben” olmaktan geçer. Ben’i de çağımızda modernite belirleyip içeriğini doldurduğu için, özne gerçekten ontik-episteme gerçeklikleri ile varolma deneyimleri üzerine oturturulamamıştır. Kimlikte öznenin varolması için “ben”in “öteki”nden “öteki”nin de “ben”den ayrılması gerekir. O zaman kimlik tarihsel-sosyal şartlar içinde şekillenmiş olur. Zaten kimlik, “öteki” olarak tanımlanabilen şeydi, “öteki”nin kendisinden başka bir şey değildi. Şu halde kimlik, özneyi başka hiç kimseye benzemez yapan şeydir. Modern özne özde tekili görünüşte tümelî temsil ederken bir yandan da parçalanmış bir çok kimliği de temsil etmektedir. Modern kimlikte özne, konuşan özne, çalışan özne, yaşayan özne, tefekkür eden özne, itaat eden ve dua eden-şükreden özne gibi kimliklere bölünmüştür. Bundan dolayı çağımızın öznesi bir yandan özgürleştirme serüveninin de bulunurken bir yandan da “sınırlandırma” ve “kutsama”larla, kısaca, bolca özne merkezinden uzak tanımlandırmalarla / tanımlamalarla dolu bir kimliği temsil etmektedir. Bu da kimlikte öznenin temsil gücünü zayıflatmaktadır.

“Öznenin ölümü” sorusunda asıl sorun hiçbir ideolojik siyasal kaygı gözetmeksizin özneyi bütün bir varlık dünyası içinde yeniden varoluş deneyimleri üzerine, kimliği de o değerlerin üzerine oturturabilmektir. Modernitede, özneye, kimlik olarak sunulan değerlerin hepsi ideolojiden öteye gidememiştir, hep belli bir paradigmanın ürünü olmuştur. Günlük politik hesapların altında özne sindirilmiştir. Bu ezilmişlik üzerine de kimlik

kurgulanmıştır. Bunun için modernitede öznelik deneyimi büyük bir krize neden olmuştur. Eğer öznenin diri diri ölümünü yaşamasını istenmiyorsa öznenin felsefi, sosyal ve tarihi eksenlerinin yeniden gözden geçirilmelidir. Daha doğrusu özneyi tarihsel-sosyal bir özne olarak yeniden oluşturulmalıdır. Zaten modernitenin öznesi tarihsel süreçte oluşan özne değildi, aksine kendinden önceki felsefelere alternatif olarak üretilmiş olan bu yeni felsefi bilincin kurguladığı öznedir. İşte ölen özne de öncelikle bu öznedir. Ancak bu yeni öznenin ölümü tarihsel-sosyal öznenin ontik-epistemik ve varoluş temellerini; var olma deneyimlerini sarstığı için tarihsel-sosyal özne de değerler yitimine neden olacağından onun da ontik-epistemik ve ahlaki yapısıyla birlikte parçalanmasına neden olmuştur. Postmodernizm ise moderniteye ve onun tüm ürünlerine toptan bir baş kaldırı olmasına rağmen öznenin yaşamış olduğu bu durumlardan kendi gibi özneyi de kurtaramayarak modernitenin ve modern kimliğin yaşamış olduğu sorunlara çare olamamıştır.

Sonuç olarak modernite haklı olarak bir özne ilan etti, fakat bu özne bireyi kendi dinamikleriyle, tarihsel-sosyal şartlar ve varoluş deneyimleri ve dinamikleri üzerine inşa edilmiş olan bir özne değil, modernitenin kendi bilinci ve ilkeleriyle oluşturmuş olduğu; bir nevi planlanmış, kayıt altına alınmış, kurmaca bir öznedir. Yani modernitede inşa edilen özne vardır. Oysa asıl özne kendini sürekli olarak inşa edebilen öznedir, bir kurmaca olan özne değildir. Modern özne modernitenin kendi bilimsel-yöntemsel ve politik şartları içinde doğup yine bu şartlar içinde ölümünü yaşamaktadır. Bu ölüm tesadüfî değil, planlı bir ölümdür. Varlığına devam eden ise, sarsılsa da tarihsel-sosyal şartların öznesidir. Bu bağlamda modern özne, ne ontolojik bir güvendir, ne bir kahramandır, ne de kendi kendine yetebilen bir öznedir. Bu özne değersizleştirilmiş bir özne olarak kültür, tarih ve gelenekten kopuşu, yani sadece kendine değil, kültür, tarih ve değerlerine karşı sorumsuz, samimi-yetsiz ve moderniteyi her şeyiyle içselleştiremeyen bir kimliği ifade eder. Kısaca modernitede hakim parçalanmış monist kimliğe geri dönmüştür, modern kimlikte özne de bu durumu yansıtmaktadır.

Sağlıklı kimlik dolayısıyla da özne oluşturabilmenin yolu ise, hiçbir şekilde birbirlerine indirgmeden modernizm ile gelenek arasında köprüyü kurabilmekten geçecektir.

KAYNAKÇA

- AKAY, Ali; **Tekil Düşünce**, İstanbul, AFA Yay., 1999.
- ALTUĞ, Taylan; **Dile Gelen Felsefe**, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2001.
- BAUDRILLARD, Jean; **Simülakrlar ve Simülasyon** (Çeviren: Oğuz Adanır), Dokuz Eylül Yay., İzmir, 1988.
- BAUDRILLARD, Jean; **Tam Ekran** (Çeviren: Bahadır Gülmez), İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2001.
- BAYART, Jean-F.; **Kimlik Yanılsaması** (Çeviren: Mehmet Moralı), İstanbul, Metis Yay., 1999.
- BAYKAN, Fehmi; **Aydınlanma Üzerine Bir Derkcnar**, İstanbul, Kaknüs Yay., 2000.
- BOTOMBORE, Tom - NİSBET, Robert; **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi** (Yayına Hazırlayan: Mete Tuncay - Aydın Uğur), Ankara, Ayraç Yayınevi, 1997.
- BUDAK, Selçuk; **Psikoloji Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 2000.
- CANSEVER, Gökçe; **İçimdeki Ben -Freud Görüşünün Açıklanması-**, İstanbul, Der Yay., 1981.
- CONNOLLY, William E.; **Kimlik ve Farklılık** (Çeviren: Ferma Lekesizalın), İstanbul, Ayrıntı Yay., 1995.
- ÇİĞDEM, Ahmet; **Aydınlanma Düşüncesi**, İstanbul, İletişim Yay., 2001.
- FAY, Brian; **Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi** (Çeviren: İsmail Türkmen), İstanbul, Ayrıntı Yayınları 2001.
- FOUCAULT, Michel; **"Benlik Teknolojileri"** Kendini Bil (Çeviren: G. Çağlı Güven), İstanbul, Om Yay., 1999, ss. 22-76.
- FOUCAULT, Michel; **Cinselliğin Tarihi I** (Çeviren: Hülya Tufan), İstanbul, AFA Yay., 1993.

- FOUCAULT, Michel; **Kelimeler ve Şeyler** (Çeviren: M. Ali Kılıçbay), Ankara, İmge Kitapevi, 1994.
- FOUCAULT, Michel; **Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar** (Çevirenler: I. Ergüden - Osman Akınhay), İstanbul, Ayrıntı Yay., 2000.
- FOUCAULT, Michel; **Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü** (Çeviren: Işık Ergüden), İstanbul, Ayrıntı Yay., 2003.
- GUTMAN, Huck; **“Bir Benlik Teknolojisi: Rousseau’nun İtirafı”** Kendini Bil, (Çeviren: G. Çağlı Güven), İstanbul, Om Yay., ss.76-102.
- HABERMAS, Jürgen; **Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine** (Çeviren: Mustafa Tüzel), İstanbul, Kabaacı Yayınevi, 1998.
- HARVEY, David; **Postmodernliğin Durumu** (Çeviren: Sungur Savran), İstanbul, Metis Yay., 1999.
- HORKHEİMER , Max - ADORNO, Theodor W.; **Aydınlanma Düşüncesi I** (Çeviren: Oğuz Özügöl), İstanbul, Kabaacı Yay., 1995.
- HORKHEİMER, Max; **Akl Tutulması** (Çeviren: Orhan Koçak), İstanbul, Metis Yay., 1988.
- KESKİN, Ferda; **“İktidarın Gözü”**, M. Foucault, Seçme Yazılar 4: İktidarın Gözü, İstanbul, Ayrıntı Yay., 2003 ss. 7-20.
- KESKİN, Ferda; **“Özne ve İktidar”**, M. Foucault, Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar, İstanbul, Ayrıntı Yay., 2000, ss. 11-24.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali; **“Kimlikler Okyanusu”** Doğu-Batı, Sayı: 23, ss. 155-159.
- KULAKSIZOĞLU, Adnan; **Ergenlik Psikolojisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998.
- MAALOUF, Amin; **Ölümcül Kimlikler** (Çeviren: Aysel Bora), İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2004.
- MARSHALL, Gordon; **Sosyoloji Sözlüğü** (Çevirenler: O. Akınhay - D. Kömürcü), Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 1999.
- SCHULTZ, Duane P.- SCHULTZ, Sydney E.; **Modern Psikoloji Tarihi** (Çeviren: Yasemin Aslay), İstanbul, Kaknüs Yay., 2002.

SHAYEGAN, Daryush; **Yaralı Bilinç** (Çeviren: Haldun Bayrı), İstanbul, Metis Yay., 1997.

ŞAYLAN, Gencay; **Postmodernizm**, Ankara, İmge Kitapevi, 1999.

TAYLOR, Charles; **Modernliğin Sıkıntıları** (Çeviren: Uğur Canbilen), İstanbul, Ayrıntı Yay., 1995.

TOURAINE, Alain; **Modernliğin Eleştirisi** (Çeviren: Hülya Tufan), İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2000.

TÜRK DİL KURUMU; **Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1998.

VERGİN, Nur; **Siyasetin Sosyolojisi**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2003.

WEST, David; **Kıta Avrupası Felsefesine Giriş** (Çeviren: Ahmet Cevizci), İstanbul, Paradigma Yay., 1988.